

VOORoorlogse Radiotoestellen van het Merk Aetherkruiser en de Anru

Gidi Verheijen

In mijn boek "Het radiotoestel in de Tweede Wereldoorlog" kon slechts beperkt aandacht gegeven worden aan de omvang van de inlevering van de verschillende Nederlandse radiomerkten. In een reeks artikelen in het RHT over vooroorlogse Nederlandse merken kwamen intussen het grootste merk, Philips, een aantal kleinere merken en het toestel NSF4 aan de orde. De overige vooroorlogse NSF-radio's en toestellen van Erres en Waldorp volgen later.

Hieronder volgt een artikel over vooroorlogse toestellen van Aetherkruiser en het bedrijf dat dit merk op de markt bracht.

ALGEMEENE NEDERLANDSCHE RADIO UNIE

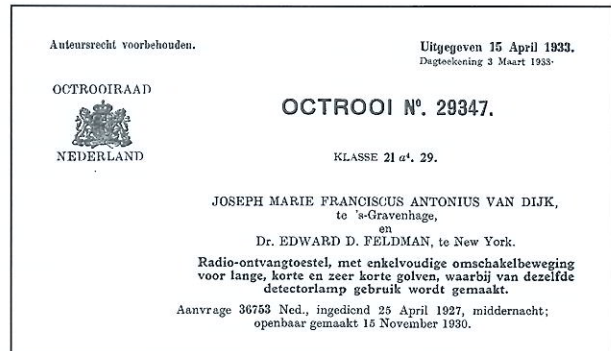
Aetherkruiser is een merk van de ANRU (Algemeene Nederlandsche Radio Unie). In 1934 richt J.M.F.A. van Dijk deze onderneming op. In de jaren daarvoor heeft hij als uitvinder al van zich laten spreken. De op 22 juni 1912 geboren Van Dijk dient namelijk op 25 april 1927 (nog geen 15 jaar oud!) een octrooi in voor een bandschakelaar voor een radiotoestel waarmee met een enkelvoudige omschakelbeweging omgeschakeld kan worden tussen de verschillende golfbereiken. Deze octrooi-aanvraag wordt, namens de jeugdige Joseph Marie Franciscus Antonius van Dijk, door zijn voorged ingediend.

J.M.F.A. van Dijk in zijn werkkamer in Amersfoort (foto: fragment uit ANRU-jubileumboek).

Philips vindt deze uitvinding van de scholier uitermate hinderlijk en tekent bij de Octrooiraad bezwaar tegen octrooi-verlening aan, met als argument dat de uitvinding niet nieuw zou zijn. De Afdeling van Beroep verklaart uiteindelijk de door Philips aangevoerde bezwaren ongegrond en verleent op 3 maart 1933 octrooi op de uitvinding. Aan deze overwinning van een scholier op het grote en machtige Philips besteedt het dagblad "Het Vaderland" eind 1932 een artikel met o.a. de volgende passage.

"Het gaat hier om een schema, waarmede men ultrakortegolf, korte golf en lange golf kan ontvangen zonder uitwisseling van spoelen en het draaien aan één knop, terwijl een schakeling voor den overgang van het eene golfgebied naar het andere zorgt. Het toestel heeft door zijn eenvoudige constructie en gering aantal lampen slechts weinig productiekosten en zal in Nederland in den handel worden gebracht."

Kop van octrooi 29347, op 3 maart 1933 verleend aan J.M.F.A. van Dijk.

Alles wijst er op dat de uitvinding ook is toegepast, want gedurende de gehele looptijd van het octrooi (tot 16 april 1951) betaalt de octrooihouder de jaarlijkse instandhoudingskosten. In 1934 heeft de jonge uitvinder zelfs de moed Philips te dagen hem een zogenaamde dwanglicentie te verlenen op Philips-octrooien. (De Octrooiwet maakt het een octrooihouder mogelijk een andere octrooihouder te dwingen hem een licentie op diens octrooien te verlenen, als die licentie nodig is om het eigen octrooi te kunnen toepassen.)

De jonge Van Dijk richt in september 1934 samen met een partner, F.A. Meihuizen, de vennootschap Algemeene Nederlandsche Radio Unie op, met als vestigingsadres Steven van der Hagenlaan 16 in Amersfoort.

In 1935 vindt de officiële omzetting in een N.V. plaats met als bedrijfsdoelstelling de fabricage, handel en exploitatie van uitvindingen op radiogebied. Een van de commissarissen is Laurent Velu, die in Den Haag woont en directeur is van Bell Telephone Manufacturing Co. Ongetwijfeld houdt zijn benoeming verband met het feit dat de ANRU al vanaf eind 1934 optreedt als Nederlands verkoopkantoor voor radiotoestellen van de Belgische fabrikant Bell Telephone uit Antwerpen.

De ANRU stelt op zijn beurt weer handelaren in Groningen, Leeuwarden, Deventer en Haarlem aan als districtsverkoopkantoren.

Briefhoofd van de pas opgerichte ANRU (1934) met vermelding van verkoopkantoor voor Bell Telephone.

Medio 1936 treedt Meihuizen uit als directeur en gaat Van Dijk als enig directeur verder. Hij verplaatst bij die gelegenheid de onderneming naar zijn woonadres, aan de Van Limburg Stirumlaan 20 in Amersfoort.

De roepnaam van Joseph Marie Franciscus Antonius van Dijk is onbekend. Zijn medewerkers spreken stevast over hem als "de heer Van Dijk".

In 1938 introduceert de ANRU het merk Aetherkruiser. Een jaar later wordt het plan opgevat op het adres 's-Gravenweg 401 in Rotterdam een bijkantoor te openen. En weer een jaar later meldt Van Dijk dat dit plan wegens "administratieve bezwaren" onmogelijk is en dat het adres uitsluitend als een correspondentieadres dienst doet.

Aanvankelijk worden tijdens WO II nog nieuwe modellen radiotoestellen geproduceerd, maar hieraan komt in 1941 met de AK1412 een einde. Na de bevrijding in 1945 wordt, met de AK1453, de productie weer hervat. Aan het einde van dat jaar valt het besluit de zetel van de onderneming te verplaatsen naar Amsterdam (Keizersgracht 450). Een jaar later (1946) vindt de werkelijke verhuizing plaats.

Het laatste Aetherkruisertoestel (de AK584) verlaat in 1954 de fabriek. De ANRU heeft intussen de activiteiten al naar andere terreinen verlegd, zoals elektronische meetapparatuur.

Van Dijk legt in 1963 zijn functie als directeur neer. Een paar jaar eerder is hij naar Zwitserland verhuisd.

Ook op andere terreinen trad J.M.F.A. van Dijk in de openbaarheid. Zo was hij politiek actief en in 1948 een van de oprichters van de VVD. Gedurende 15 jaar was hij lid van het dagelijks bestuur van die partij. Hij was verder betrokken bij de conferenties over wereldvraagstukken, die de toenmalige koningin Juliana organiseerde in paleis Het Oude Loo in de periode 1951-1953.

AETHERKRUISER

Op de Jaarbeurs in Utrecht van 1938 introduceert de ANRU het merk Aetherkruiser. Het chassis van de toestellen is gebaseerd op Erres-modellen, maar de kasten hebben een eigen, meer luxe uitvoering. Net als Erres-toestellen worden Aetherkruisers door Van der Heem in Den Haag gebouwd. Aangenomen mag worden dat de ANRU met Erres een deal gesloten heeft over het gebruik van de Erres-ontwerpen. De modelaanduiding van de Aetherkruisers bestaat uit de letters AK, gevolgd door een nummer waaruit het jaar van

ontwerp of productie valt af te leiden. Zo draagt het eerste model uit 1938 de modelaanduiding AK380; dit model is elektrisch gelijk aan de Erres KY175.

Aetherkruiser AK380 uit 1938 (foto en collectie: John Hupse).

Mede omdat de Aetherkruisers pas in 1938 op de markt kwamen, is het aantal in 1943 ingeleverde toestellen bescheiden. Dat aantal bedraagt ongeveer 2250 stuks en daarmee was Aetherkruiser toen, gebaseerd op de ingeleverde aantallen en ex aequo met Weeco, het zesde Nederlandse radiomerk.

Van 355 vooroorlogse exemplaren (tot en met 1941) heb ik in archieven het serienummer kunnen achterhalen, grotendeels in inleveringsregisters van 1943, maar ook in documenten van in 1941 door Joden ingeleverde toestellen en in de lijsten van toestellen die radiohandelaren in 1941 voor het Ostspende-project moesten afstaan.

De serienummers van Aetherkruiser-toestellen beginnen voor elk model bij 1001. Het hoogste waargenomen serienummer is 1993 (bij de AK1411). Uit de reeks van serienummers per model kan een redelijke schatting gemaakt worden van het aantal per model geproduceerde toestellen.

Model Aetherkruiser	Chassis Erres KY	Jaar	Ingeleverd in 1943	Aantal serienrs.	Reeks serienrs.	Schatting seriegrootte	Aantal in verzamelingen
AK380	175	1938	282	38	1011 - 1589	600	2
AK381	176	1938	239	28	1044 - 1482	500	0
AK382	177	1938	99	17	1020 - 1289	300	1
AK383	178	1938	42	6	1009 - 1080	100	1
AK390	185	1939	231	27	1006 - 1483	500	2
AK391	186	1939	276	37	1018 - 1484	500	1
AK391B	186B	1939	45	24	1002 - 1232	250	1
AK392	187	1939	76	8	1007 - 1187	200	3
AK393	188	1939	48	9	1029 - 1088	100	0
AK400	195	1940	321	44	1005 - 1964	1000	0
AK401	196	1940	161	22	1014 - 1487	500	2
AK404	194	1940	194	27	1006 - 1729	750	1
AK1103	416	1940	0	0	--	--	0
AK1111	?	1941	0	0	--	--	0
AK1411	410	1941	161	43	1005 - 1993	1000	1
AK1412	417	1941	82	25	1016 - 1498	500	1
Totaal		2257	355		6800		16

Overzicht van vooroorlogse Aetherkruisers, corresponderend Erres-chassis, eerste jaar van productie, aantal in 1943 ingeleverde exemplaren, aantal in archieven aangetroffen serienummers, schatting seriegrootte en aantal aangemelde toestellen in hedendaagse verzamelingen.

De modellen AK391 en AK391B hebben elk hun eigen reeks van serienummers. Dit kan o.a. afgeleid worden uit het feit dat er enkele serienummers gevonden zijn die bij beide modellen voorkomen. Verder loopt de serienummerreeks van de AK391 veel verder door dan die van de AK391B.

Aan de hand van de gevonden serienummers is mijn schatting dat tot en met 1941 in totaal bijna 7000 Aetherkruiser-toestellen zijn gebouwd. Ongeveer eenderde van deze nog betrekkelijk jonge toestellen is in 1943 ingeleverd. Het aantal Aetherkruiser-toestellen dat vandaag nog in verzamelingen aanwezig is lijkt uiterst gering. Voor mijn onderzoek zijn slechts 16 toestellen aangemeld, waarvan één vanuit Duitsland. Voor het werkelijk aantal exemplaren in binnen- en buitenlandse verzamelingen is niet eenvoudig een betrouwbare schatting te geven.

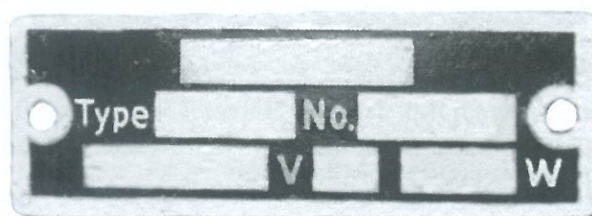
Van de modellen AK1103 en AK1111 zijn waarschijnlijk weinig exemplaren gefabriceerd. Van de AK1111 wordt zelfs vermoed dat het slechts een prototype is. De AK1103 en AK1111 zijn door mij niet in archieven of verzamelingen aangetroffen.

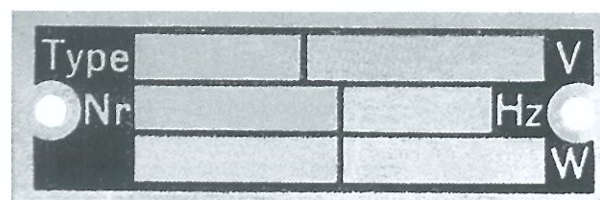
Aetherkruiser AK392 uit 1939 (foto en collectie: Karel Ruitenbergh).

Aetherkruiser-toestellen zijn voorzien van hetzelfde typeplaatje als Erres-toestellen. De verschillende modellen van de typeplaatjes van de later te beschrijven Erres-toestellen heb ik de nummers 1 tot en met 5 toegekend. In 1938 wordt voor Aetherkruiser-toestellen zowel model 3 als model 4 toegepast, maar vanaf 1939 tot en met 1941 uitsluitend model 4 (zie afbeeldingen). Na de bevrijding wordt aanvankelijk nog model 4 gebruikt, maar na korte tijd wordt, net als bij Erres, overgestapt op typeplaatjes van model 5 met het logo van Van der Heem.

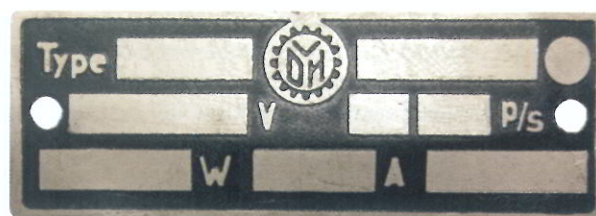
Op 14 van de 16 door verzamelaars aangemelde toestellen zitten nog de oorspronkelijke Philips-licentieplaatjes. Aetherkruiser-toestellen zijn voorzien van een rechthoekig plaatje met de letter A op de achterkant van het chassis en een vierkant plaatje met de letter B aan de binnenkant van de kast. Achtergrond van het gebruik van die plaatjes was dat vrijwel alle radiotoestellen die in Nederland op de markt gebracht werden, Philips-octrooiën toepasten en daarvoor moest vanaf ongeveer 1930 aan Philips een licentievergoeding betaald worden. De aangebrachte licentieplaatjes waren het bewijs dat voor het betreffende toestel aan de licentieplicht was voldaan. Erres was op basis van een contract met Philips wel vrijgesteld van het betalen van een licentiever-

Typeplaatje model 3.

Typeplaatje model 4.

Typeplaatje model 5.

goeding, maar moest toch gewoon de licentieplaatjes aanbrengen. Voor Aetherkruisers, die binnen dit contract vielen, gold hetzelfde. Verdere bijzonderheden over licentieplaatjes (en radio-octrooiën en licenties) zullen in een apart artikel in een later nummer beschreven worden. Nu volsta ik met erop te wijzen dat het ingeposte cijfer in het licentieplaatje aangeeft dat betaald is voor een toestel met het overeenkomstige aantal lampen. Daarbij wordt de in Aetherkruiser-toestellen vaak voorkomende neon-afstemindicator 4662 niet als lamp meegeteld.

Licentieplaatjes op een Aetherkruiser AK401, met het ingeposte cijfer 4 (exclusief de neon-afstemindicator bevat dit toestel 4 lampen).

Bij Aetherkruiser-toestellen is het A-plaatje op het chassis, het B-plaatje aan de binnenkant van de kast aangebracht.

Bij het vergelijken van de serienummers van toestellen in verzamelingen met archiefgegevens, kwamen twee "matches" tevoorschijn.

Het toestel AK380 met serienummer 1589, in het bezit van John Hupse, is op 31 mei 1943 (als nummer 3 in het inleveringsregister) ingeleverd door een inwoner van de Brabantse gemeente Vessem, ten zuiden van Eindhoven. In Vessem zijn alle ingeleverde radiotoestellen tijdens de oorlog ongehinderd in de gemeentelijke opslagplaats (gemeentehuis) blijven liggen. Na de bevrijding van dit deel van Noord-Brabant (september 1944) zijn de toestellen, waaronder de Aetherkruiser AK380 (1589), aan de eigenaren teruggegeven. Via welke wegen dat toestel uiteindelijk in de verzameling van John Hupse is beland onttrekt zich aan mijn waarneming.

Tenslotte is er de Aetherkruiser AK382 met serienummer 1069, thans in de verzameling van Jeroen Landman. Dat toestel is in 1943 in een Noord-Drentse gemeente ingeleverd en van daar naar de kazerne in Assen afgevoerd. Vervolgens is het aan de Duitse Luftwaffe uitgeleend, die het na de bevrijding heeft achtergelaten. Het document waaruit dit blijkt bevindt zich in een niet openbaar deel van het archief van het Ministerie van Justitie.

Graag wil ik alle verzamelaars, die gereageerd hebben op mijn

oproepen om informatie toe te sturen, hartelijk danken voor hun medewerking. Tot op heden hebben meer dan 250 verzamelaars gereageerd, die samen meer dan 800 vooroorlogse toestellen van de merken Erres, NSF, Waldorp en Aetherkruiser hebben aangemeld. Aanmelding voor de eerste drie genoemde merken staat overigens nog steeds open.

Diverse verzamelaars hebben spijtig genoeg hun verzameling vrij ontoegankelijk opgeslagen, zodat ook veel informatie verborgen blijft. Helaas blijken er verder verzekeringspolissen te bestaan die het verstrekken van informatie over een verzameling niet toestaan. Een enkeling beroept zich namelijk op een dergelijke bepaling.

REFERENTIES

1. Gidi Verheijen, "Het radiotoestel in de Tweede Wereldoorlog", 29 maart 2009
2. Dagblad Het Vaderland, 31-12-1932, "Radio-kwestie voor den Octrooiraad"
3. Dagblad Het Vaderland, 4-9-1934, "Een octrooiquaestie"
4. Handelsregister Kamer van Koophandel Amersfoort, dossier 5734
5. Handelsregister Kamer van Koophandel Amsterdam, dossier 64650
6. Archief van het Ministerie van Justitie (CABR 1945-1952), inventarisnummer 92959
7. Enkele Nederlandse websites over Van der Heem bevatten informatie over Aetherkruiser-toestellen.

Philco radiofabriek.